

rir. Ayrıca onun Mândû'da kendi adını taşıyan bir mescidle kalenin Târâpûr girişini yaptırdığı da anlaşılmaktadır. Bu sonuncu eserdeki kitâbede her ne kadar onun adı zikredilmekteyse de bu yapının ölümünden sonra tamamlanmış olduğu sanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Firişte, *Gülşen-i İbrâhîmî*, Leknev 1323, II, 234; *The Tûzuk-i Jahângîr or Memoirs of Jahângîr* (trc. Alexander Rogers), London 1909, I, 407-408; J. Fergusson, *History of Indian and Eastern Architecture*, London 1910, s. 541; G. Yezdanî, *Mandû: the City of Joy*, Oxford 1929; Amir Ahmad Alavî, *Shâhân-i Mâlva*, Lucknow, ts., s. 14-17; E. Barnes, "Dhar and Mandu", *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*, XXI (1900), s. 339-391; Zafer Hasan, "Inscriptions of Dhâr and Mându", *Epigraphia Indo-Moslemica* (1909-10), s. 11-12, 19, 20-21; A. S. Bazmee Ansari, "Dilâwar Khân", *EI²* (İng.), II, 276.

A. S. BAZMEE ANSARI

DİLÂVER PAŞA

(ö. 1031/1622)

Osmanlı sadrazamı.

Hırvat asıllı olup Enderun'da yetişti. Sırasıyla zülüflü baltacı ve çaşnigîr oldu; bir süre Mısır'da kullar ağalığı, Deşîse nâzirliği ve cizye eminliği görevlerinde bulundu. Daha sonra İstanbul'a getirilerek sarayda çaşnigîrbaşılığa tayin edildi. Bu görevde iken 1610'da Kırım Hanı Selâmet Giray'ın ölümü üzerine, İstanbul'da bulunan Canı Beg Giray'la birlikte Kırım'a giderek onun han olmasında rol oynadı.

1613 yılı başlarında çaşnigîrbaşılıktan Kıbrıs beylerbeyiliğine tayin edilen Dilâver Paşa, bir yıl sonra Cigalazâde Mahmud Paşa'nın yerine vezir rütbesiyle Bağdat beylerbeyiliğine getirildi. 1616'da Revan Seferi'ne katıldı ve İranlılar'ın muhtemel saldırılarına karşı Zekiye Kalesi civarında iki kale inşa ederek muhafazaları için buralara Bağdat'tan mühimmatla yeterli kuvvetler sevketti. Bu arada Bağdat'taki defterdarlık, bölük ağalıkları ve kâtiplik gibi mansiplardan azledilenlerin mülâzemet için İstanbul'a gönderilmelerini sağladı. Hille sancağına yasakçı olarak gidip reâyâyâ zulmeden Bağdat yeniçerilerinden bu görevi aldı. Yine aynı sancakta, sâdâttan olanların "cürm ü cinâyet" ve "bâd-ı hevâ" gibi sancak beyine ait gelirlere el koymak istemelerine engel oldu.

Dilâver Paşa, Ocak 1616'da vezâretle Diyarbakir beylerbeyiliğine getirildi; bu

görevi sırasında vakıf ve timar meselelerindeki haksızlıkları, eyaleti dahilindeki isyan hareketlerini ve bazı ihtilâfları halletti (BA, MD, nr. 81, s. 118). Yine bu vazifede iken Revan kuşatmasına katıldı; Sadrazam Damad Mehmed Paşa'nın başarısız muhasarası sırasında bazı yararlıklar gösterdi (Topçular Kâtibi, s. 513-514).

II. Osman'ın tahta çıkışından (1618) sonra Rumeli beylerbeyiliğine getirilen Dilâver Paşa, bu görevde iken emrindeki kuvvetlerle Sadrazam Kayserili Halil Paşa'nın İran seferine katıldı. 10 Eylül 1618 tarihinde Osmanlı ordusunun yenilgisiyle sonuçlanan Tebriz-Erdebil arasındaki Pulışikeste mevkiinde yapılan savaşta hazır bulunan Dilâver Paşa, Osmanlı kaynaklarında Serav Savaşı olarak geçen bu bozgunun ikinci defa Diyarbakir beylerbeyiliğine tayin edildi. Bu sırada 26 Eylül 1618'de İran'la yapılan Serav Antlaşması'nda önemli rol oynadı. Daha sonra ikinci defa Bağdat beylerbeyi olan Dilâver Paşa'nın görevi çok geçmeden üçüncü defa Diyarbakir beylerbeyiliğine çevrildi. II. Osman'ın Lehistan üzerine 1621'de yaptığı Hotin seferine eyaletinin askeriyle katıldı ve Leh ordularının muhasarasında Turla (Dinyestr) nehri-ne dayanan sağ kolda yer aldı. 17 Eylül 1621'de Ohrili Hüseyin Paşa'nın yerine vezirîâzamlığa getirildi (Peçuylu İbrâhim, II, 377-378). Dilâver Paşa sadrazam olduktan sonra yapılan iki umumi hücum da başarısızlıkla neticelendi. Ruslar'ın Lehler'le anlaşması üzerine esasen savaşın aleyhinde olan Dilâver Paşa padişahı Lehistan'la barışa ikna etti (Hammer, VIII, 205-206).

Dilâver Paşa, Hotin seferinden döndükten sonra II. Osman'ın âsi Dürzi emîri Ma'noğlu Fahreddin'i cezalandırmak üzere Suriye'ye gitme fikrine karşı çıktığı gibi hacca gitmesine de muhalefet etti. Ancak Sultan Osman'ın Hicaz'a gitmekte ısrar etmesi ve bunu açıklaması, askerinin padişah ve yakınları aleyhine ayaklanmasına yol açtı. İsyanın ilk günü olan 18 Mayıs 1622'de, padişahı hacca gitmekten vazgeçirmek üzere vezirîâzam sarayına gelen askerler üzerine Dilâver Paşa'nın adamlarının ateş açarak bazılarını öldürüp bir kısmını da yaralamaları, ertesi gün Sultan Ahmed Camii'nde ulemâ ile müzakereye girişen isyancıların idamını istedikleri kimseler arasında Sadrazam Dilâver Paşa'nın da yer almasına sebep oldu. II. Osman âsilerin istediği kişileri önce vermedi. An-

cak isyancıların tahttan indirilmiş sultan I. Mustafa'yı tekrar tahta çıkarmaya hazırlandıklarını öğrenince Aziz Mahmud Hüdâyî Dergâhı'na sığınan Dilâver Paşa'yı onlara teslim etmek zorunda kaldı. Âsiler tarafından derhal parçalanan (19 Mayıs 1622) Dilâver Paşa'nın naaşı Üsküdar'da Miskinler Mezarlığı'na defnedildi (*Sicill-i Osmânî*, II, 339).

Osmanlı kaynaklarında tedbirsiz ve başarısız bir devlet adamı olarak nitelendirilen Dilâver Paşa (Kâtib Çelebi, II, 31), Urfa ile Birecik arasında Çâr Melik denilen yerde büyük bir han inşa ettirmiş, Seyitgazi'de yaptırmaya başladığı han ise IV. Murad zamanında tamamlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 80, s. 138, 219, 220, 234; nr. 81, s. 9 vd., 32, 73 vd., 116, 118, 189; Hüseyin Tüğü Çelebi, *Musibetnâme*, Wien nationale Bibliothek, nr. H. O. 74, tür.yer.; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 658, 679; Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Târih* (haz. Nezihî Aykut, doktora tezi, 1980), İÜ Ed.Fak. Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 3277, II, 340, 342, 343, 344; Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Vak'a-i Sultan Ahmed Han*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 611, tür.yer.; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed.Fak., Genel Kitaplık, nr. TE 80, tür.yer.; Peçuylu İbrâhim, *Târih*, II, 368, 377 vd.; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 374-375, 390 vd., 406 vd.; II, 1 vd., 31; Solakzâde, *Târih*, s. 702-714; Mehmed Halife, *Beşâretnâme-i Sultan Mustafa Han*, Wien nationale Bibliothek, nr. Mixt. 21, tür.yer.; Abdurrahman Hibri Efendi, *Defter-i Ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 3648, vr. 16^b vd., 104^a; Naîmâ, *Târih*, II, 162 vd., 202 vd.; *Hâdikatü'l-vüzerâ*, s. 67; Hammer (Atâ Bey), VIII, 158, 178-179, 203-206; Atâ Bey, *Târih*, II, 53; *Sicill-i Osmânî*, II, 339; M. Tayyib Gökbilgin, "Dilâver Paşa", *İA*, III, 587-588; V. J. Parry, "Dilâwar Pasha", *EI²* (Fr.), II, 285.

NEZİHİ AYKUT

DİLDÂR ALİ

(دلد ار علی)

Dildâr Alî b. Muhammed Muîn
b. Abdilhâdî en-Nasîrâbâdî
(ö. 1235/1820)

İmâmîyye Şîasi'nun
Hindistan'da yetişen
Usûlüyyün ekolüne bağlı
âlimlerinden biri.

1166 (1753) yılında Hindistan'ın Nasîrâbâd şehrinde doğdu. Nesebi, on birinci imam Hasan el-Askerî'nin kardeşi Ca'fer b. Ali el-Hâdî'ye ulaşır. Ailesi Sebzevâr'da ikamet etmekte iken büyük dedelerinden Necmeddin Ali, Sultan Mahmûd b. Sebük Tegin'in hizmetine girmesinden dolayı Hindistan'da yerleşmiştir.

Dildâr Ali, ilk öğrenimini Leknev yakınındaki Sendile'de Haydar Ali b. Mevlâ Hamdullah'tan yaptıktan sonra İlahâbâd'da Seyyid Gulâm Hüseyin'den matematik okudu. Ardından Ray Bereylî'de (Rai Bareilly) aklî ilimler konusunda Mevlâ Bâbullah'tan faydalandı. Daha sonra öğrenimine Feyzâbâd ve Leknev'de devam etti. Vahîd el-Bihbehânî diye tanınan Muhammed Bâkır Bihbehânî'den kendi eseri *el-Fevâ'idü'l-Hâ'iriyye*'yi ve Ebû Ca'fer et-Tüs'nin *el-İstibşâr*'ını, Seyyid Ali Tabâtabâî'den de *Riyâzü'l-mesâ'il* adlı eserini okudu. Bu arada hadis ve tarih konusunda Muhammed Mehdî eş-Şehristânî'den faydalandı. Daha sonra Necef'e giderek Muhammed Mehdî Bahrülulûm'un derslerine devam etti. Bir müddet Sâmerâ'da kaldıktan sonra Meşhed'e gitti. Burada Muhammed Mehdî b. Hidâyetullah el-İsfahânî'nin derslerine katıldı ve 1200 (1786) yılında ondan icâzet aldı. Hindistan'a dönerek memleketi olan Nasîrâbâd'a yerleşti. Nasîrâbâd'da bir mescid ve on muharrem törenlerinin icrası için Gufrân Meâb adını verdiği bir Hüseyniyye* inşa ettirdi. Çalışmalarından haberdar olan Udhîler (Evedhîler) Devleti'nin başveziri Hasan Rızâ'nın daveti üzerine Leknev'e giderek oraya yerleşti. Burada ilmî faaliyetlerini sürdüren ve Sultan Âsafüdevle ile iyi münasebetler kuran Dildâr Ali, bu bölgede İsnâaşeriyye Şiası'nın ilk defa cuma namazı ve cemaatle namaz kılmasını, ilim ve vaaz meclisleri kurmasını sağladı. Şif-Ca'ferî anlayışının yayılması için sarfettiği gayretlerden dolayı çevresinde "el-allâmetü'l-fâik, kitâbul-lâhî'n-nâtık, hâtemü'l-müctehidîn, şemsü'l-enâm, hüccetullah ale'l-âlemîn, âyetullâhî'l-uzmâ fi'l-evvelîn ve'l-âhirîn" gibi unvanlarla anıldı ve şöhreti Hindistan sınırlarını aştı. Bazı eserlerinin Irak'ta yayılması neticesinde kendisinden ders okumak için çok sayıda talebe Leknev'e geldi. Öğrencileri arasında en ünlüleri Seyyid Ahmed el-Muhammedâbâdî, Muhammed Ali en-Nisâbü'rî el-Kentûrî, Emîr Murtazâ b. Muhammed el-Keşmîrî ve oğlu Sultanülulemâ Seyyid Muhammed'dir. Dildâr Ali 19 Receb 1235'te (2 Mayıs 1820) Leknev'de vefat etti ve daha önce yaptırdığı Gufrân Meâb Hüseyniyyesi'nde defnedildi.

Eserleri. Dildâr Ali'nin hadis, akaid ve kelâm, fıkıh, tarih, felsefe, mantık ve diğer konularda yazdığı otuza yakın eserin bir kısmı şunlardır: 1. *el-Erba'üne hadîşen*. İlim ve âlimlerin faziletine dair

hadisleri ihtiva eder (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, I, 415). 2. *İmâdü'l-İslâm fi 'ilmi'l-kelâm* (Mir'âtü'l-ukûl). Beş büyük ciltten oluşan eserde kelâm ilminin beş konusu (tevhid, adl, nübüvvet, imâmet ve meâd) işlenmiştir. Eserin ilk üç cildi neşredilmiştir (Leknev 1318; yazma nüshaları için bk. Zübeyd Ahmed, II, 369). 3. *İhyâ'ü's-sünne ve imâtetü'l-bid'a*. Abdülazîz ed-Dihlevî'nin *Tuḥfe-i İsnâ'Şeriyye* adlı eserinin meâd ve rec'at konularına karşı yazılan bu reddiye müellifin hayatında Kalkûta'da basılmıştır (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, I, 309). 4. *Hüsâmü'l-İslâm*. Dihlevî'nin *Tuḥfe*'sinin nübüvvet bahsi üzerine yazılan Farsça bir reddiyedir (Hindistan 1215; bk. *a.g.e.*, VII, 12). 5. *eş-Şavârimü'l-ilâhiyye*. *Tuḥfe*'nin adl konusu üzerine yazılmış bir reddiyedir (Ali el-Fâdil en-Necefî, s. 420). 6. *Hâtümetü Kitâbi's-Şavârim fi işbâti'l-imâme* (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, X, 44). 7. *Zülüfkâr*. *Tuḥfe*'nin on ikinci babı üzerine yazılan reddiyedir (*a.g.e.*, X, 44). 8. *Risâle fi'l-ğaybe fi'r-reddi 'ale't-Tuḥfe* (Zübeyd Ahmed, II, 326). 9. *Münthe'el-efkâr fi usûli'l-fıkḥ*. Çağdaşı Muhakkık el-Kummî'nin *Meṭâlibü'l-ḫavânîn* adlı eserine yazdığı reddiyedir (Leknev 1330). 10. *Esâsü'l-usûl fi'r-reddi 'ale'l-Fevâ'idi'l-medeniyye*. Muhammed Emîn el-Esterâbâdî'nin ictihad ve taklit konusundaki düşüncelerini reddetmek amacıyla yazılan bu kitap, Seyyid Mehdî Bahrülulûm ve Seyyid Ali Tabâtabâî'nin takrizleriyle Hindistan'da neşredilmiştir (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, II, 4-5). 11. *Şerḫu bâbi't-ṭahâre*. 12. *Şerḫu bâbi's-şavm*. 13. *Şerḫu bâbi'z-zekât*. Bu üç kitap, *Biḫârü'l-envâr* yazarı Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin babası Muhammed Takî el-Meclisî'nin *Ḥadîkatü'l-müttakîn* adlı eserinin anılan bablarının şerhleridir. 14. *Risâle fi'l-cum'a*. 15. *er-Risâletü'z-zehebiyye*. Altın ve gümüş kapları kullanmanın fikhî hükmüne dairdir. 16. *İşâretü'l-aḫzân fi maḳteli'l-Hüseyin 'aleyhi's-selâm*. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesi konusunu işleyen bir eserdir. 17. *Şerḫu Hidâyeti'l-hikme*. Sadreddin eş-Şîrâzî'ye ait felsefî eser üzerine yazılan şerhtir (son yedi eser için bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *Ṭabâkât*, II, 521-522). 18. *Hâşiyetü Şerḫi Süllemlî-'ulûm*. Hamdullah Sendilevî'nin mantık konusundaki eserinin hâşiyesidir. Bazı bölümleri *Süllemlî-'ulûm* ile birlikte neşredilmiştir (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, VI, 123). 19. *eş-Şihâbü's-şâkıb*. Süfiyye'nin vahdet-i vücûd

anlayışına karşı yazılan bir reddiyedir. 20. *Risâle fi'l-cevâb 'an es'ileti Muḫammed Semî'eş-Şüffî*.

Dildâr Ali'nin bunlardan başka oğlu Mehdî Ali'nin ölümü üzerine yazdığı *Meskenü'l-ḫulûb* ile Şehîd-i Sâni'nin vefatı dolayısıyla kaleme aldığı *Meskenü'l-fu'âd* ve *el-Mevâ'izü'l-Hüseyniyye*, *Gufrân me'âb* adlı eserleri de zikredilebilir (geniş bilgi için bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *Ṭabâkât*, II, 519-523; *A'yânü's-Şî'a*, Muhsin el-Emîn, VI, 426).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Ali Habîbâbâdî, *Mekârimü'l-âşâr der Ahvâl-i Ricâl-i Devre-i Kacâr*, İsfahan 1351 hş., III, 987-988; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 772; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-ḫavâṭır*, VII, 166-168; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 852; *A'yânü's-Şî'a*, VI, 425-426; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *Ṭabâkâtü'l-â'lâmî's-Şî'ati'l-kirâmî'l-bere-re*, Meşhed 1404, II, 519-523; a.m.f., *ez-Zerî'a ilâ teşanifi's-Şî'a*, Beyrut 1983, I, 115, 228, 309, 415, 523; II, 4-5; III, 483; IV, 127, 221, 440; V, 191, 289, 293; VI, 123; VII, 12; X, 44; XI, 177; XII, 40; XV, 169; XVI, 229; XVIII, 250; XIX, 71; XXIII, 269, 272; XXIV, 66; XXV, 219; XXX, 350; Zübeyd Ahmed, *el-Âdâbü'l-'Arabiyye*, I, 142; II, 326, 369, 418; Ali el-Fâdil en-Necefî, *Mu'cemü mü'elli'fi's-Şî'a*, Tahrân 1405, s. 420; Murtaza Hüseyin Fâdil, "Gufrân Me'âb", *UDMİ*, XIV/2, s. 542-549.

MUSTAFA ÖZ

DİLENCİLİK

Arapça'da s-e-l kökünden suâl, te-se'ül ve mes'ele "sorma, isteme, dilenme" anlamına gelir. Dilenciligi ifade etmek üzere bu kökten gelen kelimelerin yaygın kullanımının yanı sıra III. (IX.) yüzyıldan itibaren küdye ve tekdîe kelimelerine de rastlanmakta, dilenci karşılığında mükeddî kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle meselâ Câhiz'e ait *Kitâbü Hiyeli'l-mükeddîn* adlı eserin adında da görüldüğü üzere edep* literatüründe rastlanan bu kelimenin aslı, muhtemelen Farsça'da "dilenci" anlamına gelen gedâ kelimesidir. Klasik Arapça'nın daha sonraki dönemlerinde "etrafta dolanmak, dilenmek" anlamında derveze fiili, dilenci karşılığında ise mütederviz kelimesi yer yer kullanılmıştır. Bu kelimenin de Farsça asıllı olduğu bilinmektedir. Ayrıca İslâm Ortaçağ'ında dilenci, dolandırıcı, şarlatan ve hilebazların topluca kastediği benû sâsan tabirine de rastlanmaktadır ki bu tabir toplumun en düşük tabakasını oluşturan, kısmen Fars kökenli serseri dilenciler güruhunu ifade etmek üzere kullanılmıştır.